DĚDICTVÍ KULTOVÉHO PRÁVA[1]

ŠTĚPÁN ŠŤASTNÍK

Ústavní soud České republiky/Diecézní církevní soud v Brně

Abstract in original language
Příspěvek pojednává o konfesněprávní úpravě v tuzemsku počínající zákonem č. 68/1874 ř. z. a končící počátkem komunistického režimu. Všímá si zejména úpravy uznání církví a náboženských společenství, chápání jejich poslání a s tím souvisejících ingerencí do jejich fungování, zvláště do fungování Katolické církve. Dospívá k závěru, že tato úprava mohla představovat formálně použitelný základ pro následnou perzekuci církví.

Key words in original language
Církve a náboženské společnosti, Katolická církev, Konfesní právo, Uznávání církví a náboženských společností, Obsazování církevních úřadů.

Úvod

Pokud si připomínáme šedesáté výročí tzv. církevních zákonů, je dobré také připomenout, že nebyly prvními církevními zákony u nás. Časově jim předchází státní legislativa přijatá za existence Rakousko-uherské monarchie, pro niž se vžilo mediálně vděčné úsloví o sepjetí trůnu s oltářem. Tato právní úprava poté byla recipována novým československým státem, aniž by do jejího základního modelu bylo nějak podstatně zasahováno, ovšem rovněž aniž by se toto úsloví udrželo. Na tomto paradoxu podle mě nic nemění ani to, že se nová republika od počátku patrně cítila ohrožena možnostmi církví působit na obyvatelstvo, pokud jde o státní a politický život a proto zákonem č. 111/1919 Sb. z. a n. zakotvila do trestního zákona skutkovou podstatu trestného činu zneužití úkonu náboženského ke stranickým projevům. Podle nového znění § 303 trestního zákona se tedy přečinu dopustil duchovní kteréhokoliv vyznání nebo jiná osoba v podobné funkci činná, která při úkonu náboženském, zejména při vykonávání úřadu kazatelského, při náboženském vyučování nebo cvičení, při procesí, pouti nebo podobných shromážděních, promlouvá o věcech státního nebo politického života, kritizuje platné nebo navrhované zákony nebo nařízení vládní, doporučuje určité politické organizace nebo strany, proti určitým politickým organizacím nebo stranám brojí, tisk určitého politického směru doporučuje nebo odmítá, do volebního zápasu ať ve prospěch nebo v neprospěch některých kandidátů nebo stran zasahuje. Pro názornost by se tohoto přečinu v současné době zcela určitě dopustili

[1] Příspěvek přednesen na konferenci Církev a stát v roce 2009.

všichni tuzemští katoličtí biskupové, když společným prohlášením a pastýřským listem brojili proti návrhu zákona o specifických zdravotnických službách, který má mimo jiné umožňovat potratovou turistiku občanek Evropské unie a umělé oplodnění osamělých žen. Patrně by se přitom nemohli vyvinit tím, že jim to nařizuje např. čl. 50 apoštolské konstituce Pastor bonus. Podobných případů by se v současnosti dalo určitě najít více. Také si dokážu představit, že mimo jiné této úpravy bylo využíváno po vytvoření Protektorátu Čechy a Morava proti duchovním, kteří povzbuzovali národní povědomí. Z toho je vidět, že autoři Ústavní listiny přijaté jen krátce po přijetí shora uvedeného zákona patrně mínili svobodu svědomí a vyznání podle jejího § 121, stejně jako svobodu projevovat mínění podle § 117 zřejmě poněkud jinak, než jak tyto základní svobody chápeme dnes.

Uznávání církví, ekonomický rozměr

Odlišné vnímání od současného, v pozitivním smyslu, by se zase dalo najít v tehdejším přístupu k uznávání církví a náboženských společností. Zákonem č. 68/1874 ř. z., jenž se týče zákonného uznání náboženských společností, který byl novou republikou rovněž recipován bez následných podstatnějších změn, totiž vedle souladu věrouky, vlastních norem a liturgické praxe se zákony a mravy nestanovil jako podmínku uznání minimální počet souvěrců, jako je tomu dnes. V ustanovení § 1 bod 2 ve spojení s § 5 tohoto zákona byla totiž zakotvena mnohem praktičtější a, podle mého názoru, i efektivnější podmínka. Nová náboženská společnost měla prokázat, že může způsobem podle zákona dovoleným opatřiti si dostatečných prostředků, ze kterých by se zřídily potřebné bohoslužebné ústavy, vydržoval řádný duchovní správce a udělovalo pravidelné vyučování náboženství. Tato podmínka patrně následně zdůvodňovala, proč tyto nově uznané náboženské společnosti nemohly mít nárok na vydržování svých duchovních státem v nějaké podobě (jak by to např. u některých nových církví mohlo připadat v úvahu dnes) a to v protikladu k tzv. církvím kongruálním, které tohoto nároku požívaly. Dlužno dodat, že kongruálními církvemi podle vládního nařízení č. 124/1928 Sb. z a n. byly v tuzemsku pouze Církev katolická a Církev pravoslavná (řecko-východní), přestože např. na dávky nemocenského pojištění byli podle § 1 bod I. písm. a) vládního nařízení č. 144/1926 Sb. z a n., o nemocenském pojištění duchovních církví a náboženských společností státem uznaných (recipovaných), jakož i učitelů veřejných škol obecných a občanských, na něž se vztahuje ustanovení § 1 odst. 2 učitelského zákona, pojištěni i duchovní dalších sedmi církví a náboženských společností. Nevím, zda tenkrát např. někdo z oněch sedmi církví a náboženských společností uvažoval o rovnosti mezi církvemi a náboženskými společnostmi z tohoto pohledu.

Ochrana šíření víry

Z uvedené podmínky, tedy důrazu na nezbytnost duchovního správce a učitele náboženství, je ale také patrné, že život ve víře, aktivní rozšiřování

víry a vůbec působení duchovních bylo pro stát hodnotou chráněnou ve veřejném zájmu. Bylo totiž dokonce chráněno i prostředky trestního práva. Tak např. do již výše zmíněného ustanovení § 303 trestního zákona nebyla zakotvena jen skutková podstata trestného činu zneužití úkonu náboženského ke stranickým projevům, ale též skutková podstata trestného činu urážky duchovního. Tohoto přečinu se dopustil ten, kdo veřejně nebo před několika lidmi, nebo v dílech tiskových, rozšiřovaných vyobrazeních nebo spisech posmívá se učení, obyčejům nebo zřízením církve nějaké nebo společnosti náboženské, státem zákonně uznané, nebo je zlehčiti hledí, anebo kdo nějakého jejich služebníka náboženského při výkonu obřadů bohoslužebných urazí nebo se v čas veřejného provozování náboženství tou měrou neslušně chová, že z toho jiným vzejíti může pohoršení. Ta doplnila stávající ustanovení §§ 122 a 153 trestního zákona. Podle § 122 trestního zákona se zločinu rušení náboženství dopustil ten, kdo řečmi, činy, v dílech tiskových nebo rozšiřovaných Bohu se rouhá, kdo provozování náboženství ve státě jsoucího ruší, nebo kdo nakládaje zle způsobem zneuctívajícím s nářadím k bohoslužbě zasvěceným, nebo jinak řečmi, v dílech tiskových nebo rozšiřovaných spisech náboženství veřejně opovržení prokazuje, a konečně kdo hledí rozšiřovati nevěru. Podle § 153 trestního zákona se zločinu těžkého ublížení na těle dopustil mimo jiné ten, kdo duchovnímu, když vykonává povolání své nebo pro toto vykonávání úmyslně na těle ublíží, byť i poškození na těle nebylo tak závažné povahy. Do toho rámce zapadal i zákaz zakotvený v § 10 zákona č. 93/1879 ř. z., o ubytování vojska, žádat k ubytování vojska místnosti, ustanovené k veřejným službám božím, kláštery ženské, a v klášteřích mužských ty místnosti, které … vnitřní klauzurou mají býti opatřeny, a místnosti správců duchovních a vyššího duchovenstva všech zákonem uznaných společností náboženských, jichž k výkonu úředních a duchovních funkcí je nevyhnutelně zapotřebí, a byt, jehož má každý z nich … zapotřebí.

Tuto státní ochranu duchovních a jimi šířené víry, přestože měla ve své době uznávané a i dnes v zásadě ospravedlnitelné důvody, byla ale podle mého názoru pro církve a náboženské společnosti spíše danajským darem. V občanech mohla budit přesvědčení, že duchovní jsou zpátečnická vrchnost a jimi šířená víra je proto vnucovaný a tím i špatný světonázor, aniž by se vážně zamýšleli nad jejím obsahem. V duchovních pak mohla budit dojem definitivní správnosti vlastního úředního jednání, což mohlo vést k obsahově vyprázdněné pastorační formálnosti a stereotypům. Ostatně literární díla Jaroslava Haška a jiných z této doby jsou dokladem těchto excesů.

V uvedeném směru šla také i dnes inspirativní úprava zákona č. 96/1925 Sb. z. a n., o vzájemných poměrech náboženských vyznání, která v § 11 odst. 2, 3 a 4 stanovila, že v neděli budiž … po čas bohoslužby zastavena všechna veřejná práce, není-li naléhavě nutná. Dále budiž o svátcích kterékoliv církve nebo náboženské společnosti za hlavních bohoslužeb zanecháno v blízkosti kostela všeho, co by mohlo rušiti nebo překážeti náboženské slavnosti. Totéž platí přiměřeně při obvyklých slavnostních průvodech

náboženských na místech, kudy průvod se ubírá. Nedávné vášně kolem pravidelného nedělního liturgického zvonění v nově vybudovaném Komunitním centru Matky Terezy v Praze-Hájích, jež se některým osobám bydlícím v sousedství nelíbilo, by také mohly být vyřešeny s poukazem na ustanovení § 12 ve spojení s § 15 téhož zákona, podle nichž žádnou náboženskou obec nelze nutiti, aby se zdržela zvonění ve dny, kdy nemá se zvoniti podle předpisů jiné církve nebo náboženské společnosti, přičemž to, co podle tohoto zákona platilo pro náboženské společnosti, platilo i pro osoby bez vyznání. Dnes se uvedený spor řešil patrně jen hygienickými předpisy ohledně hluku, případně sousedským právem.

Některé nároky státu na církve a duchovní

Nicméně důraz na význam duchovních a jimi šířenou víru nestíhal jen „konzumenty". Zákonem č. 50/1923 Sb. z a n. bylo do § 28 trestního zákona zakotveno, že spáchání trestného činu duchovním jest okolnost přitěžující. To doplnilo stávající §§ 26 a 29 trestního zákona. Podle § 29 trestního zákona zavedení soudního vyšetřování jest oznámiti stejně jako rozsudek představenému církevnímu úřadu a podle navazujícího výnosu ministerstva spravedlnosti ze dne 25. ledna 1880 byly soudy poukázány, aby zahájení trestního řízení soudního proti duchovním … oznámily zemskému úřadu politickému. Význam obojího oznámení byl v § 12 zákona č. 68/1874 ř. z., jenž se týče zákonného uznání náboženských společností. Podle něj byl-li náboženský služebník uznán vinným zločinem nebo trestným činem ze zištnosti, proti mravopočestnosti nebo dávajícím příčinu k veřejnému pohoršení měla vláda právo požadovat jeho odstranění z církevního úřadu, a pakliže by tak příslušní církevní představení neučinili, byl ze strany státu považován takový úřad za uprázdněný a vláda byla oprávněna do něj vybrat jinou osobu k plnění úkolů řádného duchovního správce. Podle § 26 trestního zákona s každým odsouzením pro zločin bylo spojeno sesazení duchovního z prebendy nebo způsobilosti jejího nabytí bez výslovného povolení císaře, následně prezidenta republiky. Rozsáhlá ingerence do vnitřního života církve byla příznačná pro vztah mezi státem a církví i jinak, jak uvedu dále.

Katolická církev

Vraťme se tedy zpět k základní podústavní úpravě vztahu mezi státem a církvemi. Budu se držet právní úpravy vztahující se k tehdy dominantní a dnes stále největší denominace v tuzemsku – Církve katolické, kdy byl předchůdcem dnes připomínaných proticírkevních zákonů zákon č. 50/1874 ř. z., jímž se vydávají ustanovení o úpravě vnějších právních poměrů církve katolické (dále jen „zákon"). Ten ačkoliv formálně navazoval na konkordát uzavřený 18. listopadu 1855 a předchozí tradice mohl být a patrně i byl předobrazem proticírkevních zákonů. Státní propagandou proto svým způsobem mohly být proticírkevní zákony vydávány jako novým poměrům přizpůsobené pokračování tradičního modelu vztahu státu a církve.

Obsazování katolických církevních úřadů

Domnívám se, že rozsáhlá ingerence státu vyplývala již jen z toho, že tento zákon přiznával Církvi katolické povahu veřejnoprávní korporace a jejím orgánům povahu úřadů a jejich působnosti povahu moci úřední, jak z něj vyvodil Nejvyšší správní soud (rozhodnutí z 15. ledna 1922 Boh. 1661). Takže stát považoval za samozřejmé, že obsazování církevních úřadů, je mu buďto výslovně vyhrazeno, anebo k němu nemůže dojít přes odpor státu. Prakticky to vypadalo tak, že císař již před uzavřením výše uvedeného konkordátu nominoval všechny biskupy a arcibiskupy s výjimkou Arcibiskupství olomouckého, které se obsazovalo volbou členů kapituly, kde měl císař „pouze" právo veta. Konkordát na tomto stavu nezměnil nic. Dlužno však dodat, že císař byl při výběru biskupů povinen přihlížet k radě biskupů, zvláště téhož církevního území (episcopi comprovinciales). Totéž platilo i pro jmenování osob na kanovnická místa v kapitulách (tedy i v Olomouci), přestože konkordát přiznal papeži právo obsadit první dignitu v kapitulách při kostelech podléhajících arcibiskupovi. To ovšem za předpokladu, že tam nebylo soukromé patronátní právo. Nicméně následně Nejvyšší správní soud konstatoval, že obsazování kanonikátů zákon nepovažuje za vnitřní záležitost církve, nýbrž za věc podléhající světskému zákonodárství a jmenovací právo císaře tedy přešlo na vládu Československé republiky (rozhodnutí z 10. ledna 1923, Boh. 1827). Z pohledu náboženské svobody bylo proto zavádějící, že podle § 3 zákona měli být stolice arcibiskupské a biskupské kanovnická místa na kapitulách a generální vikáři obsazováni týmž způsobem jako doposud. Je ale možné předpokládat, že státní správa se v těchto otázkách zásadně omezovala na přezkum zákonných podmínek pro obsazení všech církevních úřadů, tedy státního občanství, mravní a státoobčanské bezúhonnosti a zvláštní způsobilosti k dosažení toho kterého církevního úřadu a obročí podle státních zákonů.

Podobně to bylo i s obsazováním nižších církevních úřadů, tedy úřadu podléhajících biskupovi, zejména farářů. Pro ně platila kombinace povinnosti vypsat konkurz na uvolněné místo a práva patrona nebo zeměpána prezentovat vhodnou osobu. I zde platilo, že přes odbor státní správy, které navrhovaná osoba musela být předem oznámena, nemohlo ke jmenování dojít. Věc byla dovedena k dokonalosti v § 15 zákona tím, že osobám, které nebyly způsobilé podle zákona k nabytí církevních úřadů, nemohl být přiznán plat, tzv. mensae, i kdyby byly podle svobodného rozhodnutí biskupa vysvěceny na kněze. V tom je možné spatřovat např. vojenské chápání rozdílu mezi hodností a funkcí. Ostatně rozhodnutí biskupa mohlo spadat mezi výnosy (nařízení, instrukce, pastýřské listy, atd.), které byli biskupové povinni podle § 16 zákona před vyhlášením oznámit zemské správě. A pokud ta podle § 17 zákona naznala, že jsou na překážku ohledy veřejné, mohla tyto výnosy zakázat. Stručně shrnuto tedy vláda státu rozhodovala o složení rozhodujících představitelů biskupství, kteří pak společně se státními úředníky určovali obsazení farností, přičemž státní úředníci rovněž kontrolovali konkrétní chod biskupství. Proto bylo

možné považovat za souladné s tímto zákonem, když stát zakázal přečíst pastýřský list československých biskupů, kritizující nové pořádky zavedené Komunistickou stranou Československa, který byl vypracován krátce před internací pražského arcibiskupa kardinála Berana. Církevním hodnostářům totiž zůstalo pouze právo předávat duchovní práva spojená s církevními úřady.

Přestupy mezi církvemi

Tento zdaleka nikoliv vyčerpávající výčet ingerence státu do fungování Církve katolické, jež pak měla svůj odraz v bohaté judikatuře Nejvyššího správního soudu, bych zakončil poukazem na úpravu vystoupení z církve. I tuto otázku, která neměla vztah k institucionálním, majetkovým, a konečně ani veřejnoprávním vztahům v dnešním smyslu, řešila státní legislativa. Jednalo se o zákon č. 96/1925 Sb. z. a n., o vzájemných poměrech náboženských vyznání, který v § 6 pro účinné vystoupení z církve požadoval písemné nebo toliko ústní oznámení okresnímu politickému úřadu, který pak o této skutečnosti informoval duchovního správce opuštěné církve, případně také informoval duchovního správce církve nebo náboženské společnosti, do které osoba vstoupila. I z toho lze vidět, že státu byla zcela vzdálená představa, že by církve a náboženské společnosti mohly o něčem rozhodovat a nějak působit, aniž by to upravoval a kontroloval stát. Stěží v tom nehledat odkaz císaře Josefa II., pro nějž církev byla útvarem, který je státu k dispozici.

Závěr

Pokud se tedy následně státní moc fyzicky rozkročila mezi věřící a církve a zřídila církevní tajemníky, kteří prakticky ovládali chod farností, aniž souhlasila s vysvěcením a jmenováním biskupů, tak jen do krajnosti naplnila dosavadní model fungování státu a církve. Ten mohl totiž dopřávat náboženskou svobodu jen v situaci, kdy byl stát veden osobami věřícími, nebo alespoň takovými, které církve a náboženské společnosti a jimi hlásanou víru považovali za veřejnou hodnotu. Pokud však na jejich místo nastoupili osoby, pro něž bylo náboženství opiem lidstva, tak se materie spojila s formou a náboženská svoboda nutně musela získat statut něčeho pouze trpěného a stále omezovaného. A to bychom si měli připomínat i nyní.

Literature:

- Tománek, F (ed.), Sbírka nejdůležitějších předpisů kultových, platných v republice Československé, sestavená k pokynu ministerstva pro sjednocení zákonův a organisace správy, Praha 1928.

Contact – email
stastnik@volny.cz